

УДК 330.341.424

ПОСТІНДУСТРІАЛІЗМ І СТРАТЕГІЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

ПІЛЬТЯЙ О., к. е. н., докторант кафедри фінансів

На початку XXI ст. у науковій спільноті активізувалася полеміка навколо концепції "постіндустріального суспільства", зокрема гостро дискутується питання, коли ж нарешті цей бар'єр зможе подолати Україна і в яких саме напрямках слід докладати зусиль суспільству, владі, бізнесу, науці та освіті для досягнення цієї мети. Проблематика посткризового розвитку національної економіки зумовлює необхідність розробки та реалізації державної стратегії, орієнтованої як на збереження наявного соціально-економічного потенціалу, так і на створення передумов довгострокового, сталого та інтенсивного економічного розвитку.

Концепцію постіндустріального суспільства із використанням різноманітних методологічних підходів досліджували такі відомі науковці, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, В. Ростоу, Е. Тоффлер [1–4]. Значний внесок у розробку основних положень економічної складової теорії постіндустріалізму належить також російським та українським вченим: О. Белорусу, В. Гейцю, С. Глазьеву, В. Іноземцеву, В. Полтеровичу, А. Чухну [5–10] та ін.

Разом із тим, неузгодженість дефініцій, критеріїв та методологій економічних досліджень постіндустріального суспільства, а також принципові відмінності між еволюційними шляхами економік розвинених країн і "пострадянського простору", зокрема України, потребують перегляду підходів до розробки стратегії довгострокового розвитку національної економіки.

Метою статті є критичний перегляд концепції "постіндустріального суспільства" для визначення загальних передумов стратегії довгострокового, сталого та інтенсивного економічного розвитку України.

Для з'ясування спільних теоретичних положень різноманітних шкіл і напрямів наукових досліджень у рамках концепції "постіндустріалізму" потрібно (наскільки дозволяє обсяг статті) розглянути

її загальну еволюцію. У 60-х роках ХХ ст. виникають теорії "індустріального суспільства" (хоча сам термін застосовувався ще А. Сен-Сімоном та О. Контом) і "неоіндустріального суспільства" (Дж. Гелбрейт, В. Ростоу, Ж. Еллюль), що підкреслювали роль науки та технології, особливості "суспільства споживання", як провідних чинників механізму соціально-економічного розвитку. Дещо пізніше, у 70-х роках ХХ ст., з'явилася теорія "постіндустріального суспільства" Д. Белла, що ґрунтувалася на концептуальних ознаках професійної стратифікації, інтелектуальних технологій, переважання ролі послуг над товарами і зростання ролі знання, а також теорія "суперіндустріальної цивілізації третьої хвилі" Е. Тоффлера, яка базувалась на схожих теоретико-методологічних засадах.

Наприкінці 70-х та у 80-ті роки ХХ ст. концепція "постіндустріалізму" набула подальшого розвитку в теоріях, що постулювали генерування, обробку та передачу інформації як джерело зростання економічної продуктивності та головного рушія суспільного розвитку: "інформаційного суспільства" (Т. Умсао, Дж. Ходжсон), "економіки знань" (Ж. Сапір, В. Іноземцев), "індустрії знань" (Т. Махлуп), "електронно-цифрового суспільства" (Д. Танскотт) тощо. Усі вони називають такі головні відмінності "постіндустріального" суспільства від "індустріального": економічні – рух від виробництва "благ-товарів" до виробництва "благ-послуг", а потім – "благ-інформації/знань"; соціальні – зміну структури суспільства та характеру праці; технологічні – зміну "технологічних укладів"; політичні – розвиток глобальних політичних мереж; культурологічні – взаємовплив культур тощо.

Доцільно проаналізувати основні терміни, що лежать в основі концепції "постіндустріалізму". Сам термін "постіндустріальне суспільство" було введено у науковий обіг соціологом Д. Беллом у такому вигляді: "постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від *виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя*; в якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, в якому впровадження інновацій ... усе більшою мірою залежить від *досягнень теоретичного знання*" [1, с. 56]. "Становлення нового інформаційного постіндустріального способу виробництва супроводжується змінами як у виробництві, так і в суспільно-виробничих відносинах. Такі зміни виявляються у переході до *панування нематеріального виробництва, інтелектуалізації праці та виробництва*, зміні класової структури суспільства" [11, с. 5].

Загальновідомо, що процес перетворення "індустріальних" країн світу на "постіндустріальні" стартував у середині 70-х років ХХ ст., обумовивши їхній випереджаючий щодо країн, що розвиваються, економічний та соціальний розвиток. При цьому виокремлюють такі відмінності між "до-", "пост-" та "індустріальним" суспільствами: "доіндустріальне суспільство базується на взаємодії людини з

природою, індустріальне – на взаємодії людини з перетвореною нею природою, а постіндустріальне суспільство – на *взаємодії між людьми*" [8, с. 17]. Наведені визначення та ознаки не є вичерпними, але вони досить типові й одразу дозволяють поставити наступне фундаментальне питання: наскільки методологічно обґрунтовані підстави для протиставлення "постіндустріального" суспільства "індустріальному"? Навіть суто інтуїтивно зрозуміло, що "взаємодія між людьми" відіграє провідну роль у будь-якому типі економіки – від архаїчного до сучасного, а такі ознаки як "зростання якості життя, вдосконалення системи освіти, бурхливий розвиток науки, інтелектуалізація праці, зміна класової структури" тощо – характерні ознаки суспільного розвитку не лише із 70-х років до кінця XX ст., а й "індустріальної" стадії розвитку економік країн Заходу, починаючи із середини XIX і до середини XX ст.

Не заперечуючи цілком очевидні, масштабні та якісні зміни технологічного, соціального та інституціонального характеру, що мали місце в економіках розвинених країн за останні десятиліття, слід звернути увагу на помилку методологічного характеру. Якщо подолати "аберацію близькості" і розглянути суспільну еволюцію цих країн у більш широкому історичному контексті – не за останні 30–40, а за останні 150–250 років, то можна переконатися, що подібні масштабні та якісні зміни відбувалися увесь цей час на постійній, довгостроковій основі. Наведемо лише декілька найбільш очевидних аргументів на підтвердження цієї гіпотези. Будівництво залізничних мереж, розвиток автомобілебудування та мереж автошляхів; бурхливий розвиток авіа-техніки та мереж авіасполучень; розвиток нафтохімічної промисловості, електроенергетики та відповідної інфраструктури; поширення засобів масової інформації (радіомовлення, телебачення), ядерної енергетики та ракетної техніки тощо – все це приклади масштабних та якісних змін технологічного характеру. Створення трестів та синдикатів; формування фінансово-промислових груп; виникнення національних систем освіти та соціального забезпечення; формування державних систем макроекономічного регулювання – масштабні та якісні зміни інституціонального характеру. Усі ці зміни безперервно відбувалися впродовж більше ніж століття: із середини XIX ст. до початку 70-х років XX ст. На їхньому тлі дещо менш "революційними", в аспекті суспільного розвитку, виглядають досягнення "постіндустріального" періоду: екологізація виробництва, інформатизація управління та поширення Інтернет-комунікацій.

Ще однією значною відмінністю між "індустріальним" та "постіндустріальним" суспільством є "...принципово різні механізми розвитку ...оскільки характерними рисами індустріального господарства є, з одного боку, відтворюваність усіх чинників виробництва, а з іншого – пропорційність витрат і результатів. Характерними рисами постіндустріального господарства є, з одного боку, невідтворюваність головного чинника виробництва – творчого потенціалу, який починає

відігравати вирішальну роль, а з іншого – непропорційність витрат і результатів виробничих процесів" [8, с. 240–241].

На думку автора статті, таке розмежування некоректне, оскільки емпіричні дослідження процесів економічного зростання у країнах Заходу в XIX–XX ст. свідчать, що подібне зростання визначалося зростанням продуктивності праці (закон Калдора) та позитивними значеннями "залишку Солоу", за допомогою якого враховується чинник технічного прогресу [12, с. 121–122; 13, с. 171]. Це переконливо доводить, що немає ніяких підстав відкидати наявність довгострокового тренду щодо зростання продуктивності виробництва в "індустріальному" суспільстві, обмежуючи цей тренд лише "постіндустріальним" періодом розвитку. Більше того, визначення провідної економічної ролі "творчого потенціалу, знань" досі залишається суто умоглядним, оскільки адекватних методик для порівняльного аналізу цих характеристик у різних суспільних формаціях досі не існує.

Як типовий приклад слід розглянути оцінювання "ступеня наближеності до економіки знань" за спеціальною методологією Світового Банку, яка базується на чотирьох критеріях: економічний та інституціональний режим; освіта та вміння; інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ); інноваційна система. Методологія використовує 109 структурних та якісних показників, дослідження проводиться у 146 країнах, оцінювання здійснюється на базі нормалізованих даних, за якими розраховуються Індекс знань (КІ) та Індекс економіки знань (КЕІ) (табл. 1).

Таблиця 1

Індекси знань та економіки знань по деяких країнах світу у 2009 р.*

Рейтингова позиція	Країна	Зміна рейтингу	КЕІ	КІ	Інституції	Інновації	Освіта	ІКТ
1	Данія	+2	9.52	9.49	9.61	9.49	9.78	9.21
6	Канада	+6	9.17	9.08	9.45	9.44	9.26	8.54
9	США	-3	9.02	9.02	9.04	9.47	8.74	8.83
20	Японія	-4	8.42	8.63	7.81	9.22	8.67	8.00
30	Італія	-5	7.79	8.18	6.62	8.00	7.96	8.59
39	Аруба	+107	7.38	7.26	7.74	7.73	7.03	7.01
41	Барбадос	-4	7.16	7.58	5.92	7.6	8.09	7.00
51	Україна	+4	6.00	6.58	4.27	5.83	8.15	5.77
54	Бразилія	+4	5.66	6.11	4.31	6.19	6.02	6.13
57	Тринідад і Тобаго	+2	5.59	5.49	5.88	6.10	4.43	5.95
60	Росія	+4	5.55	6.82	1.76	6.88	7.19	6.38
64	Маврикій	+1	5.48	4.63	8.01	3.63	4.03	6.23
73	Білорусь	-2	4.93	6.19	1.15	5.79	8.02	4.74
78	Монголія	+4	4.72	4.67	4.86	3.21	6.43	4.37

Примітка. * Складено за даними Світового Банку. — Режим доступу : http://www.info.worldbank.org/etools/kam2/kam_page5.asp.

Наведене ранжування "економік знань" світу саме по собі є досить промовистим: США знаходяться наприкінці першої десятки, Японія – другої десятки; такі світові "лідери економіки знань", як Аруба та Барбадос випереджають Україну, Бразилію та Росію, а Білорусь перебуває приблизно на одному щаблі із Монголією, значно нижче від Маврикію та Тринідад і Тобаго тощо.

Будь-яка методика оцінювання не є ідеальною, а наведений приклад свідчить лише про *невизначеність критеріїв* "економіки знань" у рамках "постіндустріальної" концепції та їх обмежену придатність для практичного застосування¹. Більше того, у сучасному суспільстві досить важко уявити собі реалізацію будь-якого "творчого потенціалу", "знань" чи "інформації" без наявності відповідної виробничої інфраструктури, і навряд чи він суттєво вплине на економічну ефективність, якщо у виробництві відсутні активи довгострокового характеру, а рівень спеціалізації та поділ праці в суспільстві незначний.

Ще одним критерієм постіндустріального суспільства, на думку практично всіх авторів, є частка виробництва послуг у ВВП, а також частка зайнятих у виробництві послуг трудових ресурсів. Отже, слід проаналізувати за цими критеріями деякі країни світу (*табл. 2*).

Привертає увагу неоднозначність і невизначеність критеріїв "постіндустріальності", які визнають лідером "постіндустріального" світу країну-релікт – Андорру, а також ставлять знак рівності між США та Антигуа, Японією та Мальдівами, Індією та Монголією тощо. Таким чином, загальні *якісні критерії*, що пропонуються теорією "постіндустріалізму", щонайменше потребують подальшого вдосконалення, оскільки відображають радше структурні співвідношення в економіці, що склалися історично, ніж якісні відмінності у характері економічних процесів, пов'язаних із суспільним розвитком.

Досить характерне розуміння подібних статистичних показників економіки, розрахованих за методологією системи національних рахунків, можна розглянути на прикладі Російської Федерації: "...за національними рахунками виходить, що структура ВВП Росії нагадує цілком сучасну постіндустріальну економіку, де виробництво послуг випереджає виробництво товарів. Проблема, однак, криється у практиці трансфертного ціноутворення, яка призводить до заниження частки промислової продукції, і цим самим – частки виробничого сектору в економіці Росії, водночас завищуючи частку сектора послуг, що, по суті, відбиває лише поширену ділову практику ухилення від податків" [14].

¹ При всі недоліки цього підходу, цікавим і перспективним напрямом наукових досліджень може стати вивчення впливу незбалансованості системи показників "знань" (взаємозв'язків між основними індексами) на динаміку економічного розвитку, що здатне допомогти у розв'язанні проблеми "сталості розвитку".

Зайнятість населення та структура ВВП деяких країн світу у 2009 р.*

Країна	Зайнятість населення, %			Структура ВВП, %		
	сільське господарство	промисловість	сфера послуг	сільське господарство	промисловість	сфера послуг
Андорра	1	21	78	5	15	80
США	0.7	22.9	76.4	1	20.7	78.3
Антигуа і Барбуда	7	11	82	3.9	19.2	76.9
Мальдіви	22	18	60	4.2	22.4	73.4
Японія	4.6	27.8	67.6	1.3	25.3	73.4
Данія	3.3	24.6	70.3	2.6	27.3	70.1
ФРН	2.7	33.4	63.9	1.2	29	69.8
Канада	2.5	19.5	78	2.2	29	68.8
Уругвай	14	16	70	7	27.3	65.7
Сурінам	8	14	78	13	22	65
Мальта	5	24	71	3.2	34.9	61.9
Росія	10.7	29.2	60.1	6.4	38.8	54.8
Білорусь	14	34.7	51.3	11	36.4	52.6
Бразилія	20	14	66	10	39.4	50.6
Індія	60	17	23	24.9	26.9	48.2
Монголія	42	10	48	33.3	18.5	48.2
Україна	26.1	27.4	46.5	13.8	38.5	47.7
КНР	49	22	29	14.4	53.1	32.5

Примітка. * Складено за даними Довідника ЦРУ по країнах світу за 2009 р. —
Режим доступу : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.

Зростання ролі освіти є характерною особливістю саме індустріального суспільства: "...індустріалізація вимагає більш високого освітнього рівня робочої сили, інтенсивного розвитку системи освіти загалом і масового поширення письменності", а тому критичне обговорення значущості освіти як особливості процесу "постіндустріалізації" економіки та суспільства буде, мабуть, вже зайвим [15, с. 136].

Таким чином, можна вважати, що протиставлення "постіндустріальної" та "індустріальної" концепцій у суспільних науках загалом і в економічній зокрема має дещо штучний характер і ускладнює науковий пошук шляхів вирішення важливих проблем суспільного розвитку. Більш уважену позицію демонструють К. Герман та І. Левяш, які спираючись, відповідно, на політичні та культурологічні ознаки, визначили сучасне суспільство не як "постіндустріальне", а як "пізнє індустріальне": "...ані знання, ні інформаційна революція ... не змінили принциповим чином архетипів індустріальної цивілізації, ...зокрема – її спосіб виробництва" [16–17]. Зі свого боку, М. Голдман звертає увагу на такий важливий аспект: "...навіть чи ми насправді перебуваємо у постіндустріальній ері. Причиною є те, що промислове виробництво не

лише зберегло свої позиції, а й певною мірою стало ще важливішим, ніж будь-коли; незважаючи на швидку зміну технологічної бази, виробництво залишається "виробництвом", навіть якщо йдеться про програмне забезпечення, ...яке стало лише ще однією галуззю сучасної індустрії. Ми, як і було дотепер, занурені в індустріальне суспільство" [18, с. 6].

Доцільно розглянути термін "пізне індустріальне суспільство" з позицій неокейнсіанського підходу. Суспільство такого типу формує монетарну економіку, в якій виробництво послуг і застосування знань для генерування та впровадження інновацій відіграють усе більш важливу роль (однак не є ні єдиними, ні головними рушіями), оскільки фундаментальні характеристики та ступінь ефективності монетарної економіки залишаються незмінними. Економічний розвиток, зростання продуктивності праці, генерування інновацій та підвищення рівня життя в останній третині ХХ – на початку ХХІ ст. лише продовжують загальний історичний тренд середини ХІХ – першої половини ХХ ст., незважаючи на дві Світові війни, революції, соціальні заворушення та низку інших несприятливих соціально-економічних подій.

Сучасною концепцією постіндустрізму також досі не виокремлено чітких, однозначних і доказових *кількісних критеріїв*, які б дозволили визначити, чи подолала певна країна "планку" постіндустріалізму. Наприклад, це 50, 60 чи 70 відсоткова питома вага вартості послуг у структурі національного ВВП, що має далекосяжні методологічні наслідки. Йдеться про те, які саме країни можна вважати "вже" постіндустріальними, а які – "ще" ні. Чи є економіки США, Японії та країн ЄС "постіндустріальними"? Д. Белл відповідає на це питання суперечливо: "...якщо ми визначимо постіндустріальне суспільство як таке, де стався зсув від промислового виробництва до сфери послуг, то виходить, що Великобританія, майже вся Західна Європа, США та Японія вступили в постіндустріальну добу. Але якщо визначити інформаційне суспільство як таке, в якому існують, водночас, і науковий потенціал і здатність до трансформації наукових знань на кінцевий продукт (*high tech*), то можна вважати, що лише США і Японія відповідають цій умові". Що ж, тим складнішим стає використання подібних, плинних критеріїв, а загальна методологічна невизначеність концепції постіндустріалізму створює додаткові перешкоди для спроб практичного застосування цієї теорії до економіки України.

Найбільш актуальні, масштабні та гострі проблеми розвитку економіки України визначаються не тим, що виробництво товарів переважає над виробництвом послуг, а відсутністю в економіці інституціональних структур, адекватних цілям довгострокового, сталого та інтенсивного економічного розвитку. Йдеться про проблему *інституційної неадекватності держави*, яка тягне за собою невиконання законів, слабкість судової системи, відсутність належних гарантій

захисту прав власності тощо – це призводить до зростання невизначеності в українській економіці. Прямими наслідками цього стає "рентоорієнтована", короткозора поведінка самої держави (в той час як інші країни ставлять перед собою цілі стратегічного, довгострокового характеру), зниження здатності ринку до генерування та впровадження інновацій, зменшення ступеня розподілу праці (знецінення "людського капіталу"), а також переважання грошово-кредитних операцій поточного, а не капітального характеру. Саме відсутність або деформованість необхідних інституціональних елементів призводить до *принципової неможливості розгортання процесу сталого, довгострокового економічного розвитку* в Україні упродовж двадцяти років її незалежності.

Одне з головних завдань сучасної економічної науки полягає в тому, щоб пояснити, чому економіки одних країн здатні забезпечувати сталий, довгостроковий економічний розвиток, а інших – ні. Які саме загальні характеристики економічних систем дозволяють їм забезпечувати подібний характер економічного розвитку в довгостроковій перспективі, долаючи всі негативні наслідки коротко-, середньо- та довгострокових економічних циклів (табл. 3)?

Таблиця 3

Динаміка ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності деяких країн світу щодо США у 1913 та 2009 рр., % [19] *

Рік	ВВП на душу населення				
	США	Японія	Норвегія	Ірландія	Росія, Україна
1913	100	25	43	51	27
2009	100	70	113	89	28

Примітка. * Складено за даними: Maddison A. *Contours of the World Economy, 1–2030 AD. Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007. — P. 379.

Відповідь на це питання дозволить зрозуміти, в якому саме напрямі вести пошуки стратегії для забезпечення сталого, довгострокового економічного розвитку України. Гіпотеза автора полягає у тому, що концепцію постіндустріалізму в теперішньому її вигляді не можна вважати адекватним інструментом для вирішення сформульованої вище наукової проблеми. Питання можна поставити й більш гостро: чи варто обговорювати "постіндустріальне" майбутнє України в той час, як повним ходом йде процес *деіндустріалізації*? Як індикатор цього негативного процесу можна використати динаміку зношення основних фондів у промисловості та економіці загалом (табл. 4). Довгостроковий (тривалістю у декілька десятиліть) характер тренду свідчить про те, що проблема деіндустріалізації національної економіки, яка начебто вважалася "переважно вирішеною" після подолання кризи промислового виробництва середини 90-х років ХХ ст. аж ніяк не втратила на сьогодні ні своєї актуальності, ні гостроти.

Таблиця 4

**Динаміка зношення основних засобів
у промисловості України в 1975–2009 рр., % ***

Зношення основних засобів	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2009
Промисловість	31.0	37.4	44.2	49.9	47.5	48.8	58.3	67.3
Економіка	26.2	30.0	34.2	36.5	40.0	43.7	49.3	60.0

Примітка. * Складено за даними Держкомстату України та на основі [20, с. 17].

Слід звернути увагу і на те, що ринкова система, яка склалася в Україні є не ринковою "монетарною", а ринковою "квaziмонетарною". І хоча період "тотальної бартеризації" початку-середини 90-х років ХХ ст., коли до 80–90 % операцій із промисловою продукцією припадало на бартер, вже позаду, але частка широкої грошової маси у ВВП (модифікований коефіцієнт монетизації) у 2005 р. оцінювався близько 45–46 %, а на сьогодні – приблизно у 55–57 %, у той час як для країн ОЕСР цей показник коливається у межах від 70 до 125 %, а для країн, що розвиваються, – 45–75 % [21]. При цьому привертає увагу, що в економіці України гроші використовуються переважно як "засіб обігу", "засіб розрахунку" для погашення контрактних зобов'язань поточного характеру (див. питому вагу грошових агрегатів у табл. 5), а не "активи довгострокового характеру" (частка такого роду активів ніколи не перевищувала 5–7 %) [22]. Іншими словами, перед Україною, як ніколи, гостро стоїть проблема *капіталізації* національної економіки.

Таблиця 5

Динаміка зрушень у грошово-кредитній сфері України у 1991–2010 рр.*

Рік	Модифікований коефіцієнт монетизації, %	Агрегат М0, млн грн	Агрегат М1, млн грн	Агрегат М2, млн грн	Агрегат М3, млн грн	Питома вага М0 в М3, %	Питома вага М1 в М3, %
1991	80.3	0.3	1.7	2.4	-	-	-
1995	12.7	2623	4682	6846	6930	37.9	67.6
2000	19.0	12799	20762	31544	32252	39.7	64.4
2005	45.7	60231	98573	193145	194071	31.0	50.8
2010	56.9	175467	275427	574957	576815	30.4	47.7

Примітка. * Складено за даними статистичної звітності НБУ (враховуючи дані за 9 місяців 2010 р.) та на основі [23].

При розгляді питання щодо ступеня поділу праці в економіці для цілей дослідження зручніше скористатися показниками продуктивності праці, які є цілком задовільними індикаторами. Для відображення динаміки продуктивності праці використано показник ВВП на

душу населення (*GDP per capita*), співвіднесений із аналогічним показником економіки – бази порівняння, за яку взято єдину визнану всіма дослідниками постіндустріальну країну світу – США (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка ВВП на душу населення деяких країн світу щодо США, % *

Рік	ВВП на душу населення				
	США	Японія	Польща	Росія	Україна
1970	100	39	38	50**	
1980	100	74	35	29**	
1990	100	106	7	15	7
1999	100	73	22	13	7
2009	100	71	39	13	6

Примітки: * Розраховано за даними [19, с. 379] CIA World Factbook. — Wau of acctss : — <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook>.

** Розрахунок ВВП на душу населення проводився за даними ЄСРР.

Загальний довгостроковий тренд свідчить про ще одну принципову, стратегічну проблему економіки України – скорочення (відносно інших країн світу) продуктивності праці, отже, і вартості *людського капіталу*, зниження конкурентоспроможності національної економіки і, як наслідок, відносне зниження *якості життя*. Слід зауважити також, що продуктивність праці – комплексний показник, і його зростання можливе лише як наслідок системних змін в освіті, структурі зайнятості (реструктуризація ринку праці), фіскальній, грошово-кредитній, ціновій, інноваційній та навіть демографічній політиці держави.

Таким чином, ситуація в Україні все більше набуває ознак "інституціональної пастки", це потребує швидких і точних, теоретично і методологічно обґрунтованих дій з боку держави у напрямі реформування не окремих галузей, а "інституціональної структури економіки і самої держави як економічного суб'єкта" [24]. Якщо держава не буде виконувати своїх найважливіших інституціональних функцій: захисту прав власності, гарантування виконання контрактних зобов'язань, забезпечення дієвого правового поля, то економічні суб'єкти як ринкового, так і державного секторів економіки і надалі будуть демонструвати "рентоорієнтовану" поведінку, ніяк не пов'язану із завданнями сталого, довгострокового суспільного розвитку.

Щодо проблеми інституційного забезпечення сталого, довгострокового економічного зростання, то кращий світовий досвід і характерні риси економік країн, які змогли утримувати темпи зростання на рівні понад 7 % протягом більш ніж 25 років, було узагальнено у "Доповіді про економічне зростання" (табл. 7) [25].

Таблиця 7

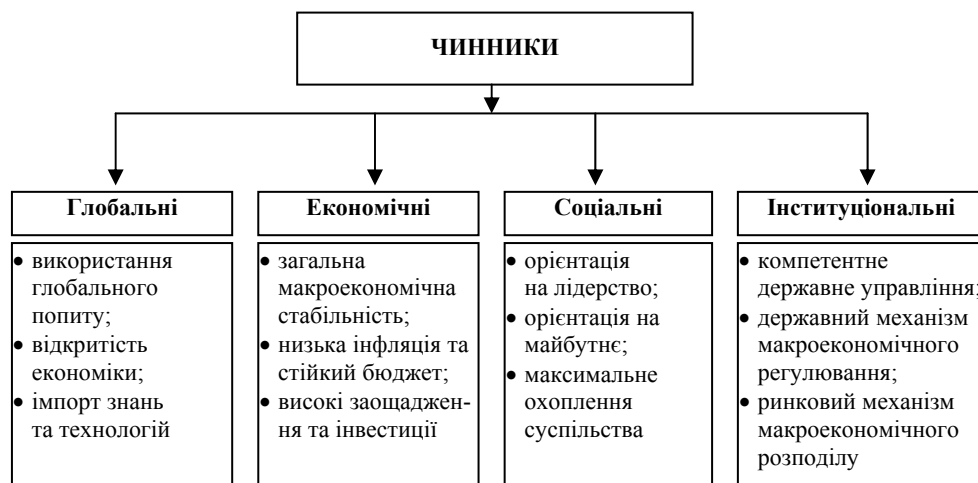
**Стале довгострокове економічне зростання у країнах,
що розвиваються після Другої світової війни [25]**

Країна	Період інтенсивного зростання	Дохід на душу населення, доларів США	
		на початок періоду	2005 р.
Японія	1950–1983	3 500	39 600
Тайвань	1965–2002	1 500	16 400
Корея	1960–2001	1 100	13 200
Оман	1960–1999	950	9 000
Малайзія	1967–1997	790	4 400
Бразилія	1950–1980	960	4 000
Ботсвана	1960–2005	210	3 800
Таїланд	1960–1997	330	2 400
Китай	1961–2005	105	1 400
Індонезія	1966–1997	200	900

Особливу увагу слід звернути на досвід Бразилії, яка однією із перших країн, що розвиваються, створила умови для сталого, довгострокового економічного зростання. Ця країна постраждала від інфляції та різкого зростання державного боргу внаслідок нафтової кризи 1973–1974 рр., однак замість збільшення експорту переорієнтувалася на внутрішній ринок, а із 1974 р. поширила політику "захисту вітчизняних виробників" практично на всі галузі промисловості. Валютний курс бразильського реала різко зріс, експортери втратили значну частину ринків, завойованих у попередні десятиліття. Зі значним підвищенням відсоткових ставок у 1979 р. Бразилія занурилася в боргову кризу, для виходу з якої їй знадобилося більше десяти років...

Загальна систематизація інституціональних чинників, які сприяють довгостроковому, сталому та інтенсивному економічному зростанню, наведена на *рисунку*.

Крім того, Україні, яка лише сьогодні розпочинає розробку та реалізацію власної стратегії довгострокового економічного зростання, доведеться звернути увагу на низку нових викликів, які сформувалися за останні десятиліття: зростання дисбалансу цін на послуги, товари, сировину та енергоресурси, гостру проблему старіння населення, зростання рівня міжнародної конкуренції тощо. Подолання ж кризових ситуацій, що виникають внаслідок зміни системи цілей суспільного розвитку на національному та міжнародному рівнях, можливе лише за умов інституційної адекватності системи державного управління та відповідної державної стратегії.

Чинники сталого, довгострокового економічного зростання

Отже, формування системи науково обґрунтованих уявлень щодо стратегій довгострокового, сталого та інтенсивного розвитку – найбільш актуальна мета наукової спільноти. Можна запропонувати декілька зауважень, які слід врахувати при розробці такої стратегії.

По-перше, за умов відсутності в національній економіці адекватних інституціональних механізмів (у формі довгострокових контрактів, важелів регулювання капіталізації економіки, регуляторів ринку праці) саморегулювання економіки із самостійним її виходом на "режим" *довгострокового, сталого та інтенсивного економічного зростання* є неможливим, більш того, небезпечним, що ставить перед державою низку завдань щодо забезпечення розробки та реалізації стратегії суспільного розвитку України.

По-друге, пріоритетним, із позицій державної стратегії економічного розвитку, має стати створення сприятливих умов для зміни статусу національної економіки з "ринкової квазімонетарної" на "ринкову монетарну", тобто перехід зі стану відносно простої до складної економічної системи. Лише поєднуючи ринкові механізми та узгоджені дії з боку держави, можна вирішити проблему невизначеності в економіці, забезпечити сталість і передбачуваність економічного розвитку (зокрема, через механізми державного кредитування, інвестування, забезпечення зайнятості тощо).

По-третє, конкретизація стратегічних орієнтирів, системи цілей довгострокового розвитку із використанням концепції "постіндустріалізму" наштовхується на серйозні перепони методологічного характеру. Отже, теоретико-методологічне обґрунтування стратегії економічного розвитку України має враховувати ті особливості історичного, політичного, соціального та економічного розвитку, які визначають стан інституціонального середовища.

По-четверте, розгляд майбутньої національної стратегії в контексті більш традиційного (індустріального) бачення світу з урахуванням проблем довгострокового характеру, дозволяє визначити магістральні напрями зміни української економічної моделі:

- *реіндустріалізація економіки*. Передбачає послідовне оновлення технічної та технологічної бази промисловості, агропромислового комплексу, сфери послуг, розвиток відповідної економічної та соціальної інфраструктури, забезпечення збалансованого зростання в усіх секторах економіки;

- *капіталізація економіки*. Передбачає переорієнтацію проектів, що здійснюються або підтримуються державою, на створення активів (не принципово – матеріального чи нематеріального характеру) довгострокового використання, тим самим, стимулювання заощаджень, інвестицій, довгострокових кредитних програм, зокрема шляхом стимулювання капіталізації підприємств ринкового сектора економіки, житлового фонду, інфраструктури;

- *соціалізація капіталу*. Передбачає, з одного боку, активне залучення населення до процесу інвестування заощаджень у розвиток економіки на довгостроковій основі, отже – формування класу співвласників підприємств ринкового сектора, а з іншого – зростання вартості, теж свого роду "капіталізацію" й самих трудових ресурсів, активно стимулюючи інвестиції в освіту та професійну підготовку та забезпечуючи гарантії відповідного рівня оплати праці.

По-п'яте, останні тенденції та виклики кризового характеру вимагають від держави здатності долати глобальні й національні інституційні "пастки", більш повно використовувати наявний економічний потенціал, що потребує уважного вивчення всього мультиверсуму світової економічної думки та детального аналізу як позитивного, так і негативного досвіду в цій сфері.

Однак лише творче осмислення досягнень сучасної економічної теорії та практики може дати відповідь на питання, яким чином держава зможе забезпечити успішне вирішення проблем суспільного розвитку. При виробленні національної стратегії довгострокового сталого економічного зростання на особливу увагу заслуговує співробітництво державного та приватного секторів із використанням усіх можливостей, що створюють державно-приватні партнерства, розвиток яких повинен стати одним із пріоритетів економічної політики в Україні. Хоча економіка незалежної України, від самого моменту її виникнення, була вразливою перед нестабільністю, коливаннями та дисбалансами, загалом економічна система демонструє достатню динамічну стійкість і здатність сприйняти суспільні зміни історичного масштабу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. — М. : Academia, 1999. — 956 с.
2. Гэлбрейт Дж. К. Экономическая теория и цели общества / Дж. К. Гэлбрейт. — М. : Прогрес, 1976. — 203 с.
3. Rostow W. W. Politics and the Stages of Growth / W. W. Rostow. — Cambridge : Cambridge University Press, 1971. — 428 p.
4. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 1999. — 784 с.
5. Белорус О. Г. Экономическая система глобализма / О. Г. Белорус. — К. : КНЕУ. — 2003. — 266 с.
6. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Гесць, А. К. Кінах, В. П. Семиноженко. — К. : Знання України, 2004. — 338 с.
7. Глазьев С. Ю. Выбор будущего : монография. — М. : Алгоритм, 2005. — 352 с.
8. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В. Л. Иноземцев. — М. : Логос, 2000. — 304 с.
9. Полтерович В. М. Элементы теории реформ / В. М. Полтерович. — М. : Экономика, 2007. — 446 с.
10. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А. А. Чухно. — К. : Логос, 2003. — 631 с.
11. Чухно А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А. Чухно // Економіка України. — 2010. — № 2. — С. 4–13.
12. Thirlwall A. Growth and Development: With Special Reference to Developing Economies (8th Ed.) / A. Thirlwall. — N.Y. : Palgrave Macmillan, 2006. — 685 p.
13. Вітлінський В. В. Аналіз, моделювання та управління економічним ризиком : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. — К. : КНЕУ, 2000. — 292 с.
14. Рюль К. Структура и рост: рост без занятости / Рюль К. // Всемирный Банк. — 2004. — Режим доступа : <http://web.worldbank.org/website/external/extrussianhome/extrussiancountries/ecainrussianext/ussiairussianext/theSitePK:447318,00.html>.
15. Побережников И. В. Переход от традиционного к индустриальному обществу: теоретико-методологические проблемы модернизации / И. В. Побережников. — М. : РОССПЭН, 2006. — 240 с.
16. Герман К. Политические переупутья при движении к глобальному информационному обществу / К. Герман // Социологические исследования. — 1998. — № 2. — С. 12–25.
17. Левяш И. Я. Постиндустриализм: проблема адекватности концепта / И. Я. Левяш // Общественные науки и современность. — 2001. — № 3. — С. 153–161.
18. Переосмысливая грядущее: крупнейшие американские экономисты и социологи о перспективах и противоречиях современного развития // МэиМО. — 1998. — № 11. — С. 5–26.
19. Maddison A. Contours of the World Economy / A. Maddison // 1–2030 AD. Essays in Macro-Economic History: Oxford University Press, 2007.
20. Липова О. Ю. Оновлення основних засобів в контексті інноваційного розвитку економіки України / О. Ю. Липова // Економіка і управління. — № 1. — 2008. — С. 12–18.

21. *Акмаєва Н. В.* Сучасні аспекти монетизації економіки України / Н. В. Акмаєва, Ю. М. Кравченко // Зб. наук. пр. "Економіка: проблеми теорії та практики". — Дніпропетровськ : Наука и образование. — 2009. — Вип. 16. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Economics/47721.doc.htm.
22. *Гриценко А. А.* Капіталізація и соціалізація економіки в ретроспективі и перспективі / А. А. Гриценко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. — 2009. — Вип. 15. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2009_15/Gricen.pdf.
23. *Барановський О. І.* Фінансові кризи: передумови, наслідки і шляхи запобігання : монографія / О. І. Барановський. — К. : КНТЕУ, 2009. — 754 с.
24. *Полтерович В. М.* Институциональные ловушки и экономические реформы / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. — 1999. — Т. 35. — Вып. 2 — 37 с. — Режим доступа : http://members.tripod.com/VM_Polterovich/ep99001.pdf.
25. *The Growth Report, Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development* Commission on Growth and Development. The International Bank for Reconstruction and Development // The World Bank. — 2008. — Way of access : <http://www.growthcommission.org>.